

Laurențiu Nistorescu, Romulus Popovici

Identitatea ulichilor și câteva marginalii metodologice (I)

The identity of the Ulichians and some methodological marginalia

Abstract: *A frequent error in historiographical research is the treatment as different entities of a population that is designated with different names in different literary sources. The present intervention addresses the issue of the identity of the Ulichians attested in the 9th-10th centuries by many well-known documents such as *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* and *The Tale of Bygone Years*: this name is derived from the Turk-Mongolian term *ulaq*, which translates the Byzantine term *vlah*.*

Keywords: *Ulichians/Vlachs, Tivertians/Tyragetes, Kievan Rus, Pechenegs, ethnic identity*

Cuvinte-cheie: *ulichii/vlahi, tiverți/tyrageți, Rusia kieveană, pecenegi, identitate etnică*

În anul 940, trupele comandantului militar Sveneld al cnezatului de Kiev, care se aflau de mai multă vreme în stare de război cu daco-românii/vlahii din zona Nistrului Mijlociu, reușesc, după asediarea unei importante fortărețe vlahe din vecinătatea fluviului, să forțeze o parte a locuitorilor romanici din zonele de la est de Nistru să se strămute în teritorii mai aproape de protectoratul Imperiului de Constantinopol¹. Relațiile conflictuale dintre vlahi și kieveni datau cel puțin din generația anterioară, dovadă fiind faptul că, în anul 885, între cele două părți avuseseră loc mai multe confruntări armate în care vlahii beneficiaseră de sprijinul neamului vecin și înrudit al tyrageților – astfel că, atunci, și vlahii, și tyrageții au reușit să-și păstreze independența față de statul kievean al cnezului

¹ Postică 2007, pg. 237, Raev 2007, pg. 339. Merită reținută posibilitatea cu un foarte ridicat grad de probabilitate ca acest nou conflict dintre vlahi și kieveni să aibă legătură directă cu pregătirea, de către cnezul Oleg, a campaniei maritime împotriva Constantinopolului din vara anului următor (vezi Brezeanu 1981, pg. 95), kievenii dorind astfel să-și asigure spatele frontului în perspectiva confruntării cu Imperiul – ceea ce implică și faptul, plin de semnificații, că vlahii aveau în acel moment (dacă nu chiar pe termen lung) un statut de aliați/vasali ai Imperiului.

Oleg, spre deosebire de poliani, derevliani, severiani și radimichiani, care intraseră sub autoritatea noii puteri răsăritene². Tyrageții vor cădea (doar vremelnic, până la apariția în regiune a pecenegilor) sub hegemonia Kievului cândva, la cumpăna dintre secolele IX și X, fiind obligați să ia parte la campania pe care cneazul Oleg o va duce împotriva Imperiului de Constantinopol între anii 904 și 907³, dar vlahii vor continua să reziste în fața expansiunii kievene, chiar cu prețul unor cedări teritoriale în spațiul dintre Nistru și Bug, până când instalarea în regiune a pecenegilor va schimba radical balanța de forțe⁴.

Deși reflectate în surse de primă mărime – și de mare notorietate – precum așa-numita cronică a lui Nestor, întâmplările de la sfârșitul secolului IX și prima jumătate a celui următor au fost aproape cu totul ignorate în istoriografia noastră, chiar în condițiile în care aceasta este marcată de o, doar parțial justificată, lamentație despre „tăcerea

documentelor” de-a lungul mileniului migrațiilor, și mai cu seamă al veacurilor VII-X. Lipsa de interes față de informațiile referitoare la spațiul și societatea din bazinul carpato-danubian – din vechea Dacie Magna sau, în abordare retrospectivă, din arealul de sinteză (de „etnogeneză”⁵) daco-română – pe care le conțin izvoarele de notorietate ale acestei epoci ar putea fi de înțeles într-o anumită măsură dacă

acestea ar releva aspecte marginale sau detalii insignifiante despre starea de lucruri din arealul nostru. Nu este însă cazul în exemplul dat, datele de mai sus fiind, dimpotrivă, de natură să reconstituie o stare de lucruri cu relevanță majoră: ele atestă că, în epoca dată (secolele IX-X), în spațiul dintre Carpații nord-estici și cursul mijlociu al Nistrului, cu largă desfășurare și la răsărit de acesta, funcționa o formațiune politică cu stabilitate multigenerațională, cu un conținut etno-demografic de certă proveniență daco-romană, bine organizat (în termenii epocii și ai contextului regional, desigur), în particular dispunând de suficiente resurse militare pentru a face față unei puteri emergente care putea provoca frecvent așezământul imperial al Constantinopolului, și care devenise un factor de polarizare politică regională.

Că nu recurgem la nici o supralicitare interpretativă, ne asigură deopotrivă informațiile din câteva izvoare anterioare și imediat ulterioare întâmplărilor relatate. Astfel, Geografia Anonimului Bavarez (în titulatura sa consacrată, *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, o sursă de mare notorietate pentru înțelegerea realităților europene din veacul al IX-lea, și ea îndeobște ignorată în istoriografia

² Postică 2007, pg. 236, Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, pg. 61

³ Postică 2007, pg. 236, Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, pg. 64

⁴ Pecenegii sunt atrași în conflictele din regiunea dunăreană începând cu anul 916, în urma propunerii de alianță antibizantină pe care le-o face ambasada țarului bulgar Simeon (Hupchick 2017, pg. 174), dar se vor instala durabil în spațiul dintre Volga și gurile Dunării abia în anii de sfârșit ai primei jumătăți a secolului.

⁵ Fără a fi în sine eronat pentru acest context, termenul (și conceptul asociat) de etnogeneză trebuie clarificat și nuanțat corespunzător, demers care depășește obiectivele prezentei intervenții.

noastră), redactată pe la anul 870⁶, îi menționează și ea pe vlahii de la nordul Dunării de Jos, din bazinul Siretului și Nistrului, consemnând – detaliu ce nu face decât să confirme și expliciteze capacitatea formațiunii politice a acestora de a rezista în fața presiunii kievene – că era formată din nu mai puțin de 418 comunități/*civitates*; vecinii tyrageți sunt și ei atestați de sus-amintita Geografie, de asemenea cu precizarea că aveau în componență 516 comunități/*civitates*. De asemenea, în succesiunea întâmplărilor de la cumpăna secolelor IX și X, care-i contrapun pe vlahi kievenilor, formațiunea politică a vlahilor de la Nistrul mijlociu este explicit atestată, ca parte a nou-constituitei confederații pecenege, fiind înregistrată în tratatul *De Administrando Imperio* al împăratului Constantin Porfirogenetul⁷ sub titulatura de despărțământul⁸ Irtim/Iabdiertim⁹; dacă apartenența la confederația pecenegă se exprima, fatalmente, printr-un regim politic care dădea clanurilor acestei populații imigrate principalele poziții în elita politico-militară (începând cu conducătorul formațiunii, pe nume Baitzas la data redactării tratatului împăratului bizantin), nu poate exista nici un dubiu că majoritatea semnificativă a populației a rămas cea vlahă, devreme ce aceasta este consistent atestată atât înainte de sosirea pecenegilor, cât și după plecarea acestora. Un detaliu din tratatul lui Constantin Porfirogenetul ne dă și sugestia unui statut privilegiat pe care acest ducat al vlahilor ajunși sub hegemonie pecenegă îl prezervaseră în noua confederație nord-pontică: doar trei dintre cele opt despărțăminte ale confederației, ducatul Irtim numărându-se printre acestea trei, au conducători beneficiari ai rangului de *kangar*, ”pentru că sunt cei mai nobili și viteji dintre toți pecenegii”¹⁰.

Prezentul nostru demers nu este însă focalizat pe reconstituirea istorică în cheie procesual-evenimentială, obiectiv căruia i-am alocat alte studii, ci pe o problematică circumscrisă teoriei și metodologiei istorice: înțelegerea cauzelor care au favorizat un atare dezinteres cvasigeneralizat față de acest set de date esențiale pentru cunoașterea evoluțiilor istorice din spațiul de sinteză daco-română - și, generalizând, față de alte informații explicit furnizate ori deductibile cu cvasicertitudine din izvoarele literare și sursele asociate acestora. Desigur, nu ne putem nici măcar apropia de o abordare exhaustivă a problematicii, dar putem iniția acest demers - și o vom face aducând în atenție preocupare – sau mai bine zis lipsa preocupării – pentru corecta echivalare a etichetelor identitare atribuite, în mod diferit în funcție de contextul spațio-temporal și cultural-politic, respectiv, în funcție de sursă, unuia și aceluiași personaj colectiv al istoriei, fie el organic (macrocomunitate, societate individualizabilă, ansamblu etno-cultural) sau instituțional (formațiune etno-politică, stat/protostat ș.a.m.d.).

În exemplul referențial pe care l-am selectat, avem a face observația că izvorul-bază – în speță, *Povestea Vremurilor de Demult/Povest Vremennyk Let*, ori, mai exact, a celor două versiuni târzii a acesteia, Codexul/Letopisețul Laurentian și, respectiv, Codexul Hypatian – nu operează, în relatarea evenimentelor citate, cu termenul de vlahi (pe care altminteri îl folosește ca atare în alte contexte), ci cu unul formal diferit: *ulich*¹¹. O etichetă

⁶ Koncha 2012, pg. 17 și urm., Madgearu 2015, pg. 1

⁷ Moravcsik-Jenkins 1967, pg. 62-63

⁸ Termenul cancelariei imperiale, în original: *diareitai*.

⁹ O dezvoltare a acestui subiect, la Nistorescu 2017

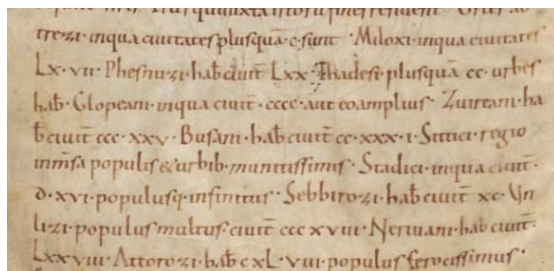
¹⁰ Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 170-171.

¹¹ *Уличи*, respectiv, *Улчи*, în cele două versiuni supraviețuitoare ale izvorului.

identitară foarte apropiată, dar totuși suficient de diferită încât, trebuie să deducem, i-a putut deruta pe pușinii cercetători care s-au aplecat critic asupra izvorului în ansamblul său și care, astfel, tributari și unei lecturi grăbite, n-au mai sesizat că este vorba de unul și același personaj colectiv.

Ce ne garantează însă că ulichii sunt, cu adevărat, nimic altceva decât vlahii (daco-românii) din vecinătatea Nistrului? Primul indiciu care ar fi trebuit să dea de gândit este localizarea lor geografică, sursa fiind explicită în a-i raporta pe deloc misterioșii ulichi (precum și pe vecinii și asociații lor tiverti) la malurile fluviului Nistru. Asocierea nu este una accidentală, care să lase eventual loc unei prezumții că populația în cauză se afla în migrație sau că am avea de-a face doar cu o prezență pur militară, de coloană în deplasare, ci în termenii fermi ai apropierei teritoriilor din vecinătatea Nistrului: ulichii/vlahii dețin pe malurile acestui fluviu cel puțin o fortificație importantă, iar conflictul lor cu kievenii are ca miză principală (chiar dacă, probabil, nu singura) tocmai controlul teritoriilor de la est de cursul râului. Faptul că exact în același areal geografic vor fi menționați în generațiile și secolele următoare, din abundență, vlahii, constituie deja argumentul necesar și suficient pentru a admite completa identitate dintre ulichi și vlahi. Invocată uneori de câțiva dintre cercetătorii străini care s-au aplecat (mai mult decât cei de la noi, dar cu aceeași lipsă de rezultate științifice opozabile), mențiunea lui Constantin Porfirogenetul potrivit căreia ”rușii (*kievenii* – *n.n.*) locuiesc de-a lungul Nistrului”¹² nu numai că nu se constituie într-un contraargument, ci, dimpotrivă, întărește atât izvorul de referință, cât și cheia noastră de lectură. Și iată de ce: tratatul *De Administrando Imperio* al lui Constantin Porfirogenetul este redactat la circa un deceniu după întâmplările din anul 940, an în care – după cum am văzut – trupele kievene ale lui Sveneld au reușit să-i alunge pe ulichi/vlahi de pe malul stâng al Nistrului pe celălalt. Așadar, kievenii sunt nou-veniții, în timp ce autohtonii vlahi, deși obligați să se replieze, își mențin în continuare prezența în regiune, inclusiv prin acceptarea suzeranității pecenege în formula ducatului Irtim, și după războiul cu armata cneazului Igor și a lui Sveneld.

Ca un argument suplimentar, subliniem că spre același rezultat ne conduce și analiza etnonimului. Termenul ulichi nu apare din senin, el își găsește corespondent într-un pachet amplu de izvoare, de urgență preponderent turco-mongolă, unde, cu consecvență, vlahii sunt numiți cu termenul *ulac* – în mod vădit, o adaptare la fonetica proprie acestei familii de populații a etnonimului de care iau act prin contactul cu romanitatea bizantină¹³. Faptul că izvorul *Povestea Vremurilor de Demult* utilizează atât varianta *ulichii*, cât și pe cea de *vlahi* (dar, nota bene!, în contexte diferite) își are explicația

¹² Moravcsik-Jenkins 1985, pg. 184-185.

¹³ Atragem și aici atenția (am făcut-o pe larg în studiul *Etonimele alternative ale românilor. Observații de sociologie terminologică*, publicat în ”Philologica Banatica” nr. 2/2016, Ed. Mirton & Societatea de Științe Filologice – Filiala Timișoara, pg. 70-82) că, în pofida unor opinii pur speculative, etnonimul alternativ *vlah* este o creație terminologică a lumii bizantine.

sa cât se poate de simplă. Cronica slavă nu este un izvor literar propriu-zis, adică un text omogen și consecvent sieși, ori măcar o compilație/rezumare ai cărei epitomatori să fi fost preocupați de adaptarea și echivalarea surselor încorporate, ci un agregat neunitar de izvoare, o punere laolaltă cu un efort minimal de prelucrare a unor texte preluate din surse diferite¹⁴. În cazul vlahilor, avem a constata că, în pofida unor contacte directe ale kievenilor cu vlahii de la Nistru încă din perioada de individualizare etno-politică a celor dintâi (de la orizontul secolelor VIII-IX), vlahii nu dobândesc nici o etichetă identitară în documentele scrise ale puterii emergente de pe Niprul Mijlociu din simplu, motiv că, în acest orizont de timp, rușii kieveni nu sunt generatori de documente scrise. Când, peste multe secole, vor începe să-și constituie propriile arhive, acestea vor prelua informațiile consemnate în scris din două surse privilegiate, singurele accesibile: cea de origine turco-mongolă (familie căreia îi aparțin, chiar începând cu orizontul evenimentelor relatate, pecenegii instalați în vecinătate și parțial interpuși între kieveni și vlahi, dar care fusese precedată în regiune de o largă suită de populații tardeno-hunice, precum kutrigurii, utigurii, bulgarii turanici ș.a.m.d.) și, în primele faze fără un contact direct, nemediat, administrația imperială de la Constantinopol.

Așa se explică, de altfel, și faptul că Geografia Anonimului Bavarez¹⁵ îi reține la rândul său, chiar înaintea surselor încorporate de cronica slavo-kieveană, pe aceiași ulichi/vlahi cu un termen – *unlizi* – care nu este decât ecoul lipsit de acuratețe al termenului aflat în circulație în aria turco-mongolă, cu care sursele documentului bavarez intraseră în contact pe traseele de migrație și comerț ale Europei continentale din veacul IX, în vreme ce aria de circulație a variantei originale *vlahi*, cea bizantină, era pe atunci ocultată pentru spațiul germanic în principal de interpunerea avarilor și a slavilor occidentali. Să mai adăugăm aici că lectura noastră, singura care nu necesită artificii interpretative de natură să distorsioneze elemente dintr-unul sau altul dintre izvoarele corpusului incident, se verifică și în cazul neamului vecin, asociat și înrudit cu vlahii ulichi, anume tyrageții. Pe aceștia, cronica kieveană îi menționează sub eticheta de *tiverți*, o simplă transliterare a termenului arhaic perpetuat în și dinspre spațiul romanității bizantine; spre deosebire de ulichi/vlahi, însă, ei nu vor mai apărea în alte contexte și cu denumirea lor originală, antică, întrucât – aflați într-o poziție geografică expusă tuturor mișcărilor de populație din bazinul nord-pontic, își vor pierde în cele din urmă identitatea, înainte de sfârșitul primului mileniu creștin¹⁶. Dimpotrivă, ulichii/vlahii nistreni își vor continua existența de sine stătătoare, cu vădită autonomie politico-teritorială și stabilitate etno-culturală, sub etichetele derivate de *volohoveni* și *blakumeni*, până la încorporarea lor în nucleul generator de stat al Principatului Moldovei.

¹⁴ Vezi și Chadwick 1966, pg. 1-16 (cap. *The Early Records*)

¹⁵ Vezi nota 6

¹⁶ La instituirea confederației pecenege, ei vor fi încorporați în noul ”imperiu de stepă” sub forma, consemnată de tratatul *De Administrando Imperio*, despărțământului Charaboi, condus de principele Kaidoum (Moravcsik-Jenkins 1967, pg. 166-169). Aceasta va fi practic ultima atestare a tyrageților ca entitate politico-teritorială.

Bibliografie selectivă

Brezeanu 1981

Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Ed. Albatros, București

Chadwick 1966

Chadwick, Nora K., *The Beginnings of Russian History: An Enquiry Into Sources*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge

Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953

Cross, Samuel Hazzard, Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P. (trad., ed.), *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*, Ed. The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts

Hupchick 2017

Hupchick, Denis P., *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony*, Ed. Palgrave Macmillan, Cham

Koncha 2012

Koncha, S., *Bavarian Geographer on Slavic Tribes from Ukraine*, în "Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv – Ukrainian Studies", nr. 16/2012, Ed. Taras Shevchenko National University, Kiev, pg. 16-21

Madgearu 2015

Madgearu, Alexandru, *Vlach military Units in the Byzantine Army*, în Panov, Mitko B. (ed.), "Samuel State and Byzantium: History, Legend, Tradition, Heritage – Proceedings of the International Symposium Days of Iustinian I, Skopje 18-18 oct. 2014", Ed. Euro-Balkan University, Skopje, pg. 47-55

Moravcsik-Jenkins 1967

Moravcsik, Gy. (ed.), Jenkins, R.J.H. (trad.), Ed. Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University, Washington D.C.

Nistorescu 2017

Nistorescu, Laurențiu, *Instituții protostatale daco-române din epoca migrațiilor (II). Ducatul "Irtim"*, în "Quaestiones Romanicae" nr. V, ed. Universitatea de Vest Timișoara & Universitatea Szeged, ed. Jate Press Szeged, pg. 672-678

Postică 2007

Postică, Gheorghe, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, Ed. Academiei Române, București

Raev 2007

Raev, Mikhail, *The Russian-Byzantine treaty of 971: Theophilos and Sveneld*, în "Revue des Etudes Byzantines" nr. 64-65/2006-2007, Ed. De Boccard, Paris, pg. 329-340